

Yayın Geliş Tarihi: 23.01.2019
Yayına Kabul Tarihi: 27.03.2019
Online Yayın Tarihi: 19.12.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.516926>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 4, Yıl: 2019, Sayfa: 1411-1431
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

OSMANLI DEVLETİ SON DÖNEMİNDE ADANA HAPİSHANESİ

İbrahim YILMAZ*

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı Dönemi Adana Hapishanesi, fiziki yapı, hükümlü ve tutukluların sayısı ve içinde buldukları şartlar ile görevli personel açısından incelenmektedir. Genel olarak XIX. yüzyıl ikinci yarısı ile XX. yüzyıl başlarını kapsayan çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri ve ikinci el kaynaklardan faydalanılmıştır. Benzer çalışmalarda ülke geneli ya da herhangi bir vilayeteki tüm hapishaneler üzerinde durularak genel bir fotoğraf çekilmeye çalışılırken, bu çalışmada Adana Vilayeti merkez hapishanesine odaklanılarak hükümlü, tutuklu ve hapishane görevlilerinin hayatlarına dokunmaya ve hapishaneler konusunda ülke çapında devam eden reform hareketlerinin sonuçlarının alana yansımaları takip edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda, Osmanlı Devletinde hapishaneye geçiş sürecinde yaşanan zorlukların Adana Hapishanesinde de yaşandığı, temel sorunların binanın kapasite ve sıhhi yönden, personelin ise nicelik ve nitelik açısından yetersizlikleri olduğu tespiti yapılmıştır. Mahkûmların hayatını da zorlaştıran bina konusunda merkezi idareyle iş birliği içerisinde mahalli imkânların da kullanılmasıyla çözüm üretilirken, personel alanındaki sorunların çözümü için ülke çapında yapılacak düzenlemelerin beklenilmek zorunda kalındığı ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Adana, Hapishane, Mahkûm, Tutuklu.

ADANA PRISON IN THE FINAL PERIOD OTTOMAN STATE

Abstract

In this study, Adana Prison in the Ottoman Period is examined in terms of its physical structure, the number of convicts and detainees, conditions, and its employee in charge. In the study, which covers the second half of the nineteenth century and the beginning of the twentieth century, Turkish Presidency Ottoman Archives and secondary sources are utilized generally. While similar studies try to take a general photograph by focusing on all prisons across the country or in any province, this study focuses on the central prison in Adana Province and tries to touch the lives of convicts, prisoners, and prison officers and to follow the reflections of the results of the ongoing reform movements across the country with

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yılmaz, İ. (2019). Osmanlı Devleti son döneminde Adana hapishanesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (4), 1411-1431

*Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, ORCID: 0000-0002-5332-1663,
ibrahim.yilmaz70@hotmail.com

regards to prisons on the field. As a result of the research, it is determined that the difficulties experienced during transition process in prisons were also encountered in Adana prison and main problems were related with the capacity and sanitary conditions of the building and the staff, who were incapable in terms of quality and quantity. It is put forward that the solution can be produced about the building, which hardened the life of convicts, by the collaboration with central administration and utilizing the local opportunities while nationwide regulations had to be expected for the solutions of the problems in the field of staff.

Keywords: Ottoman, Adana, Prison, Convict, Detainee.

GİRİŞ

Arapça bir kelime olan habs, “alıkoyma, bir yere kapama, salıvermeme, bir yere kapayıp dışarı çıkarmama, tutma, zaptetme”, habs-hane ise “hapsolunan yer, hapislerin bulunduğu yer, cezaevi” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 1986: 364). Başlangıçta suç işleyen kişinin karşısında sadece mağdur ve yakınları dururken, devlet denen mekanizmanın ortaya çıkması ve cezalandırma yetkisini deruhte etmesiyle artık kamu bu görevi üstlenmiş durumdadır. Devlet, aldığı tedbirlerle öncelikle suçu önlemeye çalışırken bir taraftan da önüne geçemediği suçluyu cezalandırmaktadır. Modern devletin suçluyu cezalandırırken temel amacı kamu düzenini sağlamak olup bu amaca ulaşırken suçluyu ıslah, potansiyel suçluları caydırma, kamu vicdanını teskin etme gibi amaçları da gözetmek durumundadır.

Hapis cezasının geçmişi eski medeniyetlere kadar uzanmakta olup tarihi süreçte şahsi intikam, kolektif sorumluluk, sürgün, toplumdaki dışlama, kısas ve diğer bedeni cezalar, mali ceza ve uzlaşma aşamalarından çok daha sonraları yaygınlaşıp, kurumsallaşmıştır. Hapis, ilk dönemlerinde cezalandırmaktan çok cezası belirleninceye veya infaz edilinceye kadar suçluyu bir yerde tutma amacıyla uygulanmaktadır (Bardakoğlu,1997:54). Cezaların vücuda eziyet vererek ödetirildiği dönemlerden, suçluyu bir yere kapatarak hürriyetini kısıtlama anlayışına geçiş XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarına rastlamaktadır (Adak, 2006: 9).

Hapsin, hukuk sistemleri tarafından verilen bir ceza olarak ortaya çıkması ve günümüzdeki şekle dönüşmesi cezanın infaz edildiği mekânların da değişmesini beraberinde getirmiştir. Yeni dönemde değişimin odak noktasını hapis cezasına yüklenen anlam oluşturmakta, hapis, mahpus gibi kavramlar yeniden tarif edilmekte, bunlara bağlı olarak devletin bu alana bakışı değişmekte ve bir takım sorumlulukları doğmaktadır. Bu mekânların ve bu mekânlarda yaşananların anlaşılabilmesi bütüncül bakış yerine konuya içeriden bakabilmeyi gerektirmektedir. Çalışmanın özünü, Adana gibi merkezden uzak bir vilayet hapisanesi incelenerek yeni dönemi anlama çabaları oluşturmaktadır.

OSMANLI DEVLETİNDE HAPİSHANENİN GELİŞİMİ

Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde reayaya hapis cezası verildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte Germiyanolu Yakup Bey ve adamlarının cezalandırılması olayından anlaşılacağı üzere padişaha karşı gelen siyasi suçlular

hapse atılabilmekteydi. Bu kişilerin konuldukları mekânlara ise mahbes, zindan veya tomruk denmekteydi. Bu dönemde hapis cezası yaygın olarak uygulanmamakta, ağır suç işleyenlere kürek, kalebentlik ve prangaya vurma cezaları verilmekteydi (Özçelik, 2011:17,18). XIX. yüzyılın ortalarına kadar işlenen suçun ağırlığına göre hadd, kısas, sürgün, idam, zindana atma diyet, tazir uygulanan diğer cezalardandır. Tanzimat'la birlikte hapis cezasının hukukta yer bulmaya başlamasıyla, hapishane de ortaya çıkmaya başlamıştır (Temel, 2009: 111, 112).

İlk dönemlerde kişilerin kapatıldığı mahbes denilen yerlere haklarındaki hüküm henüz kesinleşmemiş kişiler atılmaktaydı. Bu mekânlar hapishane olarak inşa edilmiş yapılar olmayıp genel olarak hükümet konaklarının altı, şehir idaresinin konut veya işyeri olarak kullandığı binanın tomruk dairesi, mahzeni gibi mahaller bu amaçla kullanılmakta bazen de kale, saray, tophane gibi binaların bazı bölümleri bu işe ayrılmaktaydı. Bu yerlerin Batı'daki benzerlerinin düzeyine çıkartılması gerektiği fikrinden hareket eden İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Stratford Canning topladığı bilgilere dayanarak 1851'de bir rapor hazırlamıştır. Raporda, binalarda fiziki iyileştirmeler yapılarak aydınlatma, havalandırma, ısıtma, temizlik, güvenlik gibi hususların düzeltilmesi, mahkûmlara adaetli davranılması, şikâyetlerini mahkemelere intikal ettirebilecekleri ve ibadetlerini yapabilecekleri ortamın sağlanması gerektiği ifade edilmekteydi. 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı'nda hapis cezalarının uygulandığı mahbes vb. yerlerin en kısa sürede ıslah edilmesi gerektiği kayda geçirilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mahbesler hapishane olarak adlandırılmaya başlanmış ve yüzyılın sonlarında modern hapishaneler inşası planlanmasına rağmen devletin içinde bulunduğu mali ve siyasi sıkıntılar sebebiyle gerçekleştirilememiştir. 1840, 1851 ve 1858 tarihli Ceza Kanunlarıyla suç ve ceza tanımlarının değişmesi, asayişteki bozulmalar sebebiyle hükümlü ve tutuklu sayısındaki artış hapishane binalarını tamamen yetersiz hale getirmekteydi. Bu olumsuz şartları düzeltmek adına teşebbüslere XX. yüzyıl başlarında da devam edilmesine rağmen devletin içinde bulunduğu sıkıntılar artarak devam ettiğinden bu çalışmalar da olumsuz sonuçlanmıştı (Temel, 2009: 112, 113).

1858'de ise İngiliz Binbaşı Gordon Osmanlı hapishanelerini incelemekle görevlendirilmiştir. Gordon'un raporu üzerine öncelik başkente verilmek üzere yeni hapishaneler yapılması kararı alındı. Hapishane şartlarının iyileştirilmesi yönünde sadece yabancılar değil Osmanlı Devleti yetkilileri de bazı çalışmalar içerisindeydi. Zaptiye Müşiri Hafız Mehmet Paşa da yaptığı çalışmada benzer sonuçlara ulaşarak hazırladığı raporda; hafif suç işleyenler veya borçlarından dolayı hapiste bulunanların ağır suçlularla birlikte kalmasının uygun olmadığını, bu durumun önüne geçebilmek için yeni hapishane binalarının yapılması gerektiğini belirtmiştir (Orat & Çelik, 2011: 77, 78).

II. Abdülhamit döneminde bir taraftan hapishanelerin fiziki şartlarının iyileştirilmesi hedeflenirken bir taraftan da mevzuat yeni döneme uygun hale getirilmeye çalışılmaktaydı. Bu amaçla 1880'de bir nizamname yayınlanmış ve hapishaneler Adliye Nezareti'nden ayrılarak Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmıştır.

Yeni düzenlemede hapishaneler, hapishane, tevkifhane ve hapishane-i umumi olarak üçe ayrılarak tüm vilayet, liva ve kaza merkezlerinde açılmaları kararlaştırılmıştır (Özçelik, 2011:19). Bu dönemde tevkifhaneler doğrudan doğruya mahkemenin, hapishaneler ise adliye ile mülkiyenin idaresinde olacak şekilde düzenlenmiştir (BOA.DH.MB.HPS. 79/30). 1880’de çıkarılan ve tam adı *Memalik-i Mahrusayı Şahane’de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin Dâhili İdarelerine Dair Nizamname Layihası* olan metne, devleti bağlayıcı bir belge haline gelerek diplomaside sıkıntılar doğurmaması için 1917 yılına kadar resmîyet kazandırılmamış olmasına rağmen uygulamada idare tarafından dikkate alınmaktaydı. Bu nizamname uyarınca hapishanelerde tutuklu, hükümlü ve kadınlar için ayrı ayrı mahaller bulunması gerekmektedir (BOA.DH.MB.HPS.79/30; Yıldız, 2012: 381, 382, 390, 476).

Hapishanelerin şartlarını iyileştirme çabaları İttihat ve Terakki döneminde de gündemdeki yerini korumuştur. Bu dönemde bürokratik yapılanmaya da el atılarak ilk olarak 1911 yılında Dâhiliye Nezareti’ne bağlı olarak *Hapishaneler İdare-i Umumiyesi* kuruldu. Çok geçmeden bu yapılanma değiştirilerek 1912’de *Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti*’ne çevrildi. Bir taraftan da ülkedeki hapishanelerle ilgili veri toplama faaliyeti başlatılarak genel durum ortaya konmaya çalışılmıştır (Yıldız, 2012: 101). Bu süreçte ülkede bulunan hapishane ve mahpusların tam bir fotoğrafının çekilmesi hedeflenmektedir. Mahpusların, yaş, cinsiyet, eğitim, sağlık, etnik köken, medeni hal, meslek, işledikleri suç gibi bilgiler ile hapishanelerin sıhhi şartları, sahip oldukları tıbbi imkânlar ile mahpusların çalışmalarına imkân sağlayan atölyelerinin olup olmadığı, tamirat ve tadilat bütçeleri, çalışanların sayısı ve maaşları gibi pek çok hususta bilgiler toplanmıştır (Schull, 2008: 212,213). Bu çalışmalar sonucunda 1912, 1914 ve 1917 yıllarında fiziki yapı ve sağlık şartlarının iyileştirilmesi hedeflendiyse de devletin içinde bulunduğu şartlar buna izin vermemiştir (Yıldız, 2012: 101).

Ülkedeki hapishanelerin durumunu müfettiş raporlarından da takip etmek mümkündür. Hüdavendigâr Adliye Müfettişliğinin 1 Aralık 1918 tarihli raporuna göre; mevzuat, her kazada birbirinden ayrı ve müstakil bir tevkifhane bir de hapishane bulunmasını, her ikisinin de memuru, gardiyanı, reviri, tıbbi donanımı havalandırma alanı olmasını gerektirmekte ayrıca mahkûmlardan her birine yeknesak elbisesi verilmesini ve her gün belirli zamanda havalandırmaya çıkarılmalarını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca tüm hükümlü ve tutuklular sanat ve istidadına göre belli işlerde çalıştırılacak ve sonuçta da kazançtan istifade ettirilecektir. Müfettişliğin raporuna göre mevzuat bu hususları emrederken ülkede nizamnamenin bu hükümlerini tamamen hayata geçirebilmiş tek bir hapishane yoktur. Müfettişlik durum tespiti yaptıktan sonra raporuna son derece sert ifadelerle devam ederek savaş hali ya da mali imkânların yetersizliğinin mazeret olamayacağını, ödenek bulunamazsa Meclis-i Mebusan’ın kendi tahsisatından vaz geçebileceğini ya da Adliye Nezareti’nin müfettişler de dâhil olmak üzere merkez teşkilatının bir kısmının lağvederek ortaya çıkacak kaynakla yeni hapishaneler yapılabileceğini ifade etmektedir (BOA.DH.MB.HPS.79/30). Meclis-i Mebusan’ın

ödeneğinden vazgeçmesi ya da Adliye Nezareti'nin bir kısım teşkilatını lağvetmesi her ne kadar uygulanabilir bir öneri olmasa da müfettişlik bu ifadelerle konunun önem ve aciliyetini ifade etmiş olmaktadır.

Dâhiliye Nezareti ise 27 Aralık 1918 tarihinde Adliye Nezareti'ne yazdığı yazıda, söz konusu raporu incelediklerini, hapisane ve tevkifhanelerin işleriyle ilgilenmek üzere 1327 (1911/1912) yılında Nezarete, Hapishaneler İdare-i Umumisi kurulduğunu fakat bu yapıyla başarılı olunamadığında yeniden tanzim edilerek işlere hız verildiğini, birçok yerde hapisane ve tevkifhane inşaatlarına başlanıldığını belirtmektedir. Nezaretin beyanına göre Dersaadet, Üsküdar ve Bursa'da başlanılan inşaatlar bitme noktasına gelmiş olup İzmir, Balıkesir, Eskişehir, Adana'dakiler devam etmekte, Tekirdağ'daki ise ihale aşamasındadır. Ödenek temin edilebilirse birkaç sene zarfında birçok yerde yeni hapisane ve tevkifhaneler meydana getirilebilecektir (BOA.DH.MB.HPS.79/30).

ADANA HAPİSHANESİ

Mahbesten Hapishaneye Geçiş ve Fiziki Durum

Osmanlıda XIX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilecek olan mahbeslerden hapishaneye geçiş sürecinde Adana hapishanesiyle de ilgili çalışmalar yapıldığı belgelerden takip edilebilmektedir. 20 Kasım 1855 tarihli bir Meclis-i Vala kararında; Adana mahbesinde ağır suç işleyenler, hafif suç işleyip kısa müddet hapis yatacaklar ve borcundan dolayı ya da sorgulanmak amacıyla tevkif edilenler olmak üzere üç sınıf mahpus için ayrı ayrı bölümler bulunmasına rağmen kapasitenin çok üstünde kişi bulunduğu ve bazı yerlerinin yıkılmaya yüz tuttuğu, kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle yağmurlarda tamamıyla yıkılması kuvvetle muhtemel olduğundan gerekli tamiratın yapılarak bir miktar genişletildiği belirtilmektedir (BOA.MVL.294/70).

Yapılan tamirat ve genişletmeye rağmen Adana mahbesinin yetersizliği halen devam etmekte olmuş olacak ki Meclis-i Vala'nın 23 Kasım 1856 tarihli bir yazısında öldürme ve yaralama gibi ağır cezalı suç işleyenlerle sorgu için tutuklu bulunanların adi mahbeste birlikte kaldıkları, bu durumun mahzurlu olduğu, sorgu için tutuklu bulunan kişilerin konulması için yeni bir hapisane yapılması gerektiği ifade edilmektedir. (BOA.MVL 303/44). Belgede, mevcut bina için *mahbes*, yeni yapılması planlanan yer için ise *hapishane* kelimesinin kullanılması, yeni bina yapılarak eski anlayıştan yeni anlayışa geçileceğinin de tezahürü gibidir. Yeni hapisane binası 3x2 arşın ebadında 20 koğuş, hapishanenin muhafızlığını yapan zaptiyeler için 7x4 ebadında 2 oda ve 3x1 ebadında 3 tuvalet olarak planlanmış, maliyet ise 38.248 kuruş olarak hesaplanmıştır (BOA.MVL.303/44).

Binanın yapılış süreci kaynaklardan takip edilemese de 24 Ocak 1887 tarihli bir belgede mahbes yerine *hapishane* kelimesi kullanıldığına bakılacak olursa Adana'da artık hapishaneye geçilmiş durumdadır (BOA.DH.MKT.1400/126). Buna rağmen 22 Eylül 1892 tarihli bir yazışmadan anlaşılıyor ki bina hala yetersiz

olduğundan bir oda ilavesine ihtiyaç duyulmaktadır (BOA.DH.MKT.2005/73). 1898 yılına gelindiğinde ise kış mevsiminden dolayı hapishanenin her tarafını rutubet sarmış ve ikamet için tamamen elverişsiz hale gelmiştir. Hatta mevcut şartlarda hapishanede inzibatı sağlamak da oldukça zorlaşmaktadır. Hapishane idaresi hemen harekete geçerek bir keşif raporu hazırlamış ve binanın mevcut halinin düzeltilmesi için gerekli 38.000 kuruş için Dâhiliye Nezaretine başvurmuş ise de Nezaret, ülke çapında hapishanelerde yapılacak genel ıslahatın beklenilmesi gerektiği gerekçesiyle talebi olumsuz karşılamıştır (BOA.DH.TMIK.S.16/127).

Adana hapishanesinin fiziki yapısıyla ilgili en detaylı bilgilere tamirat süreçleri takip edilerek ulaşılabilmektedir. 1914 itibariyle hapishanede kapasitenin üzerinde mevcut bulunmakta olup yeni gelecek mahkûm ve tutuklular için yer bulunmamaktadır. Çözüm olarak hapishanenin hemen yanında bulunan bakkal ve kebabçı dükkanlarının kiralanarak hapishaneye dönüştürülmesi düşünüldüyse de Dahiliye Nezareti 22 Ocak 1914 tarihli yazısında bu dükkanlara kira ödemenin yanı sıra tamirat masrafları da çıkacağını, gerekecek ödeneğin verilemeyeceğini ifade ederek bu uygulamadan vaz geçilerek terkedilmiş kışla, kale gibi yerlerin araştırılması talimatını vermiştir (BOA.DH.MB.HPS.43/2).

1915 yılında hapishanede tifo hastalığı çıkmış ve hastaların diğer mahkûmlardan tecrit edilebileceği uygun yer olmadığı için oldukça zorlanılmıştır. Böyle bir hastalığa bir daha meydan vermemek ve zuhurunda sirayetini önlemek için bazı tedbirler alınması gerekmektedir. Bu sebeple büyük bir tamirata teşebbüs edilmiştir. Bu süreçte öncelikle Adana Belediyesi başmühendisi İlhami Efendiye bir ilk keşif raporu düzenlettirilmiştir. 11 Şubat 1915 tarihli bu raporda yapılması tavsiye edilen işler ve maliyetleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Hapishanede Planlanan Tamiratın Maliyet Cetveli (1915)

	Kıymeti	Kuruş
Salma ve taban tahtalarının yeniden döşenmesi, 250 metre kare	40	10.000
Pabuçluk 20 adet	20	400
Wc lerin tamiri	100	800
Su deposunun inşa ve su taksimatı		2.500
Yukarı kata çıkacak üç merdivenin yeniden inşası (her biri 15 basamak)		625
Müdür odasına merdiven inşası		450
Müdürün odası zemini (29 metre kare)	40	1160
Müdür odası tavanı çinko kaplama (29 metre kare)	28	612 ?
Çinko çatı için / 29 116 kıyye	3,50	406
Çatı duvarları 80 metre kare	45	3.600
Kapı 3 adet	100	300
Cam ve çerçeve 8 adet	150	1200
Toplam		22.052
Sonradan çıkması muhtemel masraflar % 10		2205
Genel Toplam		24.258

Kaynak: BOA.DH.MB.HPS.9/52.

Tablo 1’de görüldüğü üzere (müdür odası tavanının çinko kaplama maliyeti sehven 200 kuruş az hesaplanmıştır. Hatalı rakamla yekûn oluşturulup sonraki yazışmalarda da bu rakam üzerinden gidildiği için çalışmada da bu rakam esas

alınmıştır) yapılması gereken işler için toplam 24.258 kuruş gerekmektedir. Adana Valiliği İlhami Efendi'nin raporunu aynı gün Dâhiliye Nezareti'ne yazarak ödenek talep etmiştir. Dahiliye Nezareti 4 Mart 1915 tarihinde Adana Valiliği'ne verdiği cevapta, 2.000 kuruşu aşan tamiratlar için ödenek talep edilirken öncelikle ilk keşif raporunun gönderilerek onay alınması, daha sonra ödenek talep edilmesi gerekmesine rağmen tifo gibi bir hastalığa meydan vermemek adına talep edilen ödeneğin gönderildiğini beyan etmektedir (BOA.DH.MB.HPS.9/52).

Bu aşamada Adana Belediyesi doktoru Muhyiddin Efendi binayı sıhhi yönden değerlendirerek yapılması gereken işler hususunda bir rapor hazırlaması için görevlendirilmiştir. Bu çalışma sonucunda ortaya çıkan ve 3 Haziran 1915'de idareye sunulan raporda fiziki yapı hakkında oldukça detaylı bilgilere yer verilmektedir. Buna göre; Adana erkek hapisanesi cinayet (ağır cezalık suçlar) ve adi suçlar olmak üzere iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Bunlardan cinayet kısmı, bir avlunun tam ortasında U şeklinde iki katlı bir bina olup katlarda üçer odadan altı oda ve yukarı katta bir sofadan oluşmaktadır. Yanlardaki odalarda azami 15, merkezdeki odalarda ise azami 8 kişi olmak üzere toplam 76 kişinin barınabileceği bir alandır. Yanlardaki odalar güneş ışığı ve hava akımı açısından yeterli olmalarına rağmen merkezdeki odalar yetersizdir. Ayrıca tüm odaların taban ve tavanlarının yenilenmesi gerekmektedir. Avlunun güney-doğu köşesinde bulunan tuvaletler ise oldukça kötü durumda olup her türlü hastalığın yayılmasına müsaittir. Yemek pişirme ve çamaşır yıkama işleri de açıkta yapıldığından avludaki müsait yere mutfak ve çamaşırhane inşa edilmelidir. Avlunun kuzey doğu köşesinde 6 kişinin kalabileceği bir gardiyan koğuşu bulunmakta olup orası da kötü durumda olduğundan tamir edilmelidir (BOA.DH.MB.HPS.9/52).

Adi suçlar kısmını oluşturan bölümün alt katında bulunan 2,5x6,5 ebadındaki 7 odanın zemini oldukça rutubetli tavanları basık ve içleri karanlıktır. Bu şartlarda mahkûm ve tutukluların romatizma, kansızlık, dermansızlık, verem gibi hastalıklara yakalanmaları gayet normaldir. Zeminleri biraz yükselterek altlarına bodrum yapılması ve buna ilaveten hava akımını sağlayacak tedbirler alınması gerekmektedir. Bu durumda zaten alçak olan tavanlar daha da alçalacağından bir miktar yükseltmek ve güneş ışığı ile havanın girmesi için güney tarafa ikişer pencere açmak gerekmektedir. Bu tadilat yapılırsa her birinde 8 kişi olmak üzere toplam 56 kişilik kapasite olacaktır (BOA.DH.MB.HPS.9/52).

Adi suçlar kısmının üst katında 9 oda bulunmakta olup aşağıdakilerden farkları biraz daha küçük olmaları ve yüksek olduklarından rutubet olmamasıdır. Fakat havalandırma imkânı burada da bulunmamaktadır. Hapishanenin önemli eksiklerinden birisi de revirinin bulunmamasıdır. Muhyiddin Efendi raporunda yukarıdaki odalardan doğu tarafındaki ikisinin diğer odalardan tamamen ayrılarak revir yapılmasını ve bu odaların bu amaca yönelik olarak tadil edilmesini tavsiye etmektedir. Bu şekilde 9 odanın ikisi revire ayrılınca geriye kalan 7 odada tamirat yapıldığı takdirde keza 56 kişi kalabilecektir (BOA.DH.MB.HPS.9/52).

Avlunun ortasında mahkûm ve tutukluların kullanmaları için 3 banyo ile çamaşır yıkamak ve yemek pişirmek için açıkta ocaklar bulunmaktadır. Bunların pislikleri avluyu kapladığı gibi havayı da kirletmektedir. Bu mahzurları ortadan kaldırmak adına avlunun kuzeyindeki 3 odadan birinin çamaşırhane, diğerinin mutfak haline dönüştürülmesi, üçüncüsünün de şimdiki gibi cami olarak kullanılması lazımdır (BOA.DH.MB. HPS.9/52).

Adi suçlar kısmının ikinci katında bir gardiyan odası da bulunmakta olup, diğer odalar gibi içerisinde kalınamayacak durumdadır. Bu odanın cinayet kısmı avlusuna bakan duvarına iki pencere açılırsa hem sağlık açısından hem de gardiyanların o tarafı da gözetim altında bulundurmaları açısından faydalı olacaktır. Tesviyesi düzgün olmayan avlunun düzeltilerek açıktaki suyunun kapatılması pis suyun avluda toplanmasını engellemek için gereklidir. Bu kısmın tuvaletleri de oldukça kötü durumda olduğundan tamirat yapılmalı ve sifon takılmalıdır. Dolayısıyla bu kısmın ne odaları ne avlusu ne de tuvaletleri sağlık şartlarına uygundur. Bu kısmın hapisane olarak kullanılması uygun değilse de bahsedilen tamirat ve tadilat yapılırsa söz konusu mahzurlar bir dereceye kadar giderilmiş olacaktır. Netice olarak; Toplam 76 kişinin kalabileceği cinayet kısmı bir dereceye kadar ihtiyaca cevap verebilecek durumda ise de revir ve aşağıdaki üç büyük oda dahil olmadığı halde 112 kişinin kalabileceği adi suçlar kısmı sağlık şartlarına asla uygun değildir (BOA.DH.MB.HPS.9/52).

Doktor Muhyiddin Efendinin raporu üzerine başmühendislik tekrar devreye girerek raporun inşaat teknikleri yönünden değerlendirmesini yapmıştır. 9 Haziran 1915 tarihli bu raporun başında, hapishanenin inşaat tarzı ve sıhhi yönden kesinlikle fenne uygun olmadığı, önceden yaptıkları keşfin hapishanenin genel yapısına dokunmadan yapılabilecek bir takım tamirattan ibaret olduğu, bu meyanda rutubetten çürüyen tabanlar ile eskiyen merdivenlerin yenilenmesi ile müdüriyet odasının yeniden inşası vb. işleri kapsadığı fakat bu tamiratın hapishanenin sıhhi şartlarını tamamıyla iyileştiremeyeceği ve mevcut rutubetten dolayı yakın bir gelecekte yeniden tamirat ihtiyacı doğacağı ifade edilmektedir (BOA.DH.MB. HPS. 9/52).

Raporun devamında ayrıntıya girilerek, binanın duvarlarının adi çamurla yapılmış olması, temellerinin ne durumda olduğunun bilinmemesi ve zemin kat yükseltirse tavanın da yükseltilmesi gerektiğinden zemin kat tabanlarının yükseltilemeyeceği dolayısıyla doktorun yapılmasını gerekli gördüğü tüm işlerin yapılmasının mümkün olmadığı belirtilmektedir. Başmühendislik, hapishanenin inşaat teknikleri ve sıhhi şartlara uygun olarak tamiratının imkansız gibi olduğunu eğer mevcut durumun devamı isteniyorsa sıhhi şartların düzeltilmesi amacıyla vazgeçilerek kendilerinin yaptığı keşifle yetinilmesini, eğer hapishanenin hem sıhhi şartlara, hem de inşaat tekniklerine uygun bir tarzda olması isteniyorsa uygun bir yerde yeni bir hapisane inşa edilerek mevki olarak da uygun olmayan bu binanın terkedilmesini tavsiye etmektedir (BOA.DH.MB.HPS.9/52).

Dâhiliye Nezareti talep edilen ödeneği ancak yıl sonuna az bir zaman kala gönderdiği için planlanan tamiratın bitirilmesi mümkün olmamış, ilk keşifte gösterilen döşeme, su deposu ve tuvaletlerin tamirâtı ancak yetiştirilebilmiştir. Bu işler için ilk keşif cetvelinde toplam 14.325 kuruş masraf gerektiği kayıt altına alınmışken tüm tamirat 5.463 kuruşa mal edilmiştir. Gönderilen ödenekten yıl sonu geldiği halde harcanamayan 18.795 kuruş ise bütçe mevzuatı gereğince iade edilmiştir. Fakat müdür odasında yapılması gerekli tamirat olduğu için Dahiliye Nezaretiyle tekrar yazışmalar yapılarak ilk keşifte bu işler için gerekli olduğu belirtilen 7.728 kuruş %10 sonradan çıkması muhtemel harcamalar kalemi de eklenerek 8.500 kuruş olarak 1331 yılı bütçesinden tekrar gönderilmiştir (BOA.DH.MB.HPS.9/52).

1915 yılındaki tamiratta hapishane binasının temel sorunlarına çözüm bulanamadan geçici iyileştirmeler yapılabilmektedir. Hatta belediye başmühendisinin verdiği rapora göre fiziki yapıdaki şikâyetlerin giderilmesi için bu binadan vaz geçilerek yeni bir hapishane yapılması gereklidir. Adana Valisi 30 Ocak 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir yazı yazarak, oldukça küçük, adi harçla kireçten yapılmış olan hapishanenin kapasitesinin 150 kişi olduğu halde 500'e yakın mevcudunun bulunduğu, yeni bir hapishane inşasına şiddetle ihtiyaç olduğunu, 400 kişilik bir hapishane projesi hazırladığını, (Ek 1, 2, 3, 4) I. Dünya Savaşı öncesi rayice göre hazırlanan projenin 881.000 kuruşa mal olacağını, savaş durumunda bu ödeneğin verilmesinde sıkıntı olacağını bildiği için, vilayetteki askeri teşkilattan alacağı yardım ve mahpusları çalıştırarak yapacağı tasarrufla 400.000 kuruşa tamamlamayı taahhüt ettiğini beyan etmiştir. Devamında ise hemen işe başlamak için 100.000 kuruş, ilerleyen safhada da 300.000 kuruş ödenek gönderilmesini talep etmiştir (BOA.DH.MB.HPS.39/5). Dahiliye Nezareti talebi olumlu karşılayarak 1917'de 300.000 kuruş, 1918 yılında ise 100.000 kuruş göndermiştir (BOA.DH.MB.HPS.64/31; BOA.DH.MB.HPS.98/56). Yeni hapishane inşaatının bitiş tarihi belgelerden takip edilemese de 300.000 kuruşu gönderdikten bir yıl sonra 100.000 kuruş daha gönderilmesi inşaatın başlayarak planlandığı gibi gittiğinin göstergesidir. Hapishane projesi incelendiğinde; iki katlı olan binada toplam 22 koğuş, 18 tuvalet, 2 mutfak, 2 imalathane, 2 çamaşırhane, 2 depo, 1 hamam, 1 yemekhane ile hükümlü ve tutukluların ziyaretçileriyle görüşebilmeleri için görüşme odası bulunmaktadır. Hapishane görevlileri için de müdür odası, kalem odası ve hademe odasından oluşan bir müdüriyet dairesi ile doktor odası, eczane, hasta koğuşu, bulaşıcı hastalıklar odasından oluşan bir hastane dairesi bulunmaktadır. Ayrıca jandarma ve gardiyan koğuşu ile jandarma komutanı, başgardiyan ve nöbetçi gardiyanlar için de ayrı odalar planlanmıştır (BOA.DH.MB.HPS.39/5).

4 Kasım 1916 itibarıyla Adana hapishanesinde kadınlar ve erkekler için ayrı yerler bulunmasına rağmen her iki bölümde de hükümlü ve tutuklular bir arada kalmaktadırlar (BOA.DH.MB.HPS.M.29/26). Hapishanenin kadınlar bölümü kiralık olarak kullanılmakta olup 14 Haziran 1913 tarihinde yapılan mukavelenamede yıllık kirası 1.842 kuruş olarak belirlenmiştir (BOA.DH.MB.HPS.44/46). 1918'e

gelindiğinde kiralanın hanenin sahibi Celil Efendi'nin kiranın arttırılmasıyla ilgili talebi Meclis-i İdare-i Vilayetçe de uygun görülmesine rağmen Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti, bütçenin ilgili faslında ödenek olmadığını beyan ederek talebi reddetmiştir (BOA.DH.MB.HPS.47/36).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra işgal kuvvetlerinin hapishanelere özel bir ilgileri görülmektedir. Kurulan komisyon marifetiyle İstanbul ve Anadolu'da birçok hapishaneyi teftiş ederek raporlar hazırlamışlar ve eksikliklerin giderilmesini talep etmişlerdir (Özçelik, 2011:26, 31-36). Adana'yı işgal eden Fransızlar da aynı şekilde davranarak, Vali Vekili Abdurrahman Efendi'ye verdikleri emir üzerine, aylık 330 kuruş (yıllık 39.6 lira) kira ödenen kadın hapishanesinin yerine 1 Kasım 1921 tarihinde yıllık 150 liraya başka bir hane kiralanmıştır (BOA.DH.MB.HPS. 48/36). Fransızların hapishaneye müdahaleleri bununla da kalmamış yine bir şekilde devreye girmeleriyle -her ne kadar belgede mahpusların kimliklerine ulaşılmasa da- Adana, Tarsus, Mersin hapishanelerinde bulunan ve cezalarının 2/3'ünü çekmiş olan 23 şahıs ile hafif suçlardan hükümlü olan 7 şahsın geriye kalan cezaları 28 Ağustos 1919 tarihinde affedilmiştir (BOA.MV.251/85).

Mahpuslar

1858 tarihli Ceza Kanununa göre Osmanlı'da suçlar, uygulanması gereken cezalara göre cinayet, cünha ve kabahat olarak üçe ayrılmıştır. Bu ayrıma göre, İdam, kürek, kalebentlik, sürgün, memuriyetten çıkarma gibi ağır ceza gerektiren suçlar cinayet, üç seneye kadar hapis, üç ay ile üç sene arasında sürgün, üç ay ile altı sene arasında memuriyetten çıkarma cezalarını gerektiren suçlar cünha, bir haftaya kadar hapis ile 100 kuruşa kadar para cezasını gerektiren suçlar ise kabahat olarak adlandırılmaktadır (Öztop, 2015:76). Bu tasnif esas alınarak Osmanlı hapishanelerinde bulunan hükümlü ve tutukluların sayıları dörder aylık sürelerde Dâhiliye Nezaretine bildirilmekteydi.1916 itibariyle 150 kişi kapasitesi bulunan (BOA.DH.MB.HPS.39/5) Adana hapishanesinin değişik tarihlerdeki mevcudu aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 2: Hapishane Mevcudu (1915-1918 Arası Dörder Aylık Dönemler).

Dönem	Suç cinsi	Mahkûm miktarı			Tutuklu Miktarı			Genel Toplam
		Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	
1330 (M.1914/15) üçüncü 4 ay	Cinayet	175	1	176	99	3	102	334
	Cünha	20	0	20	36	0	36	
	Kabahat	0	0	0	0	0	0	
	Toplam	195	1	196	135	3	138	
1331 ilk 4 ay	Cinayet	67	2	69	151	5	156	266
	Cünha	41	0	41	0	0	0	
	Kabahat	0	0	0	0	0	0	
	Toplam	108	2	110	151	5	156	
1331 üçüncü 4 ay	Cinayet	161	1	162	200	13	213	464
	Cünha	69	20	89	0	0	0	
	Kabahat	0	0	0	0	0	0	
	Toplam	230	21	251	200	13	213	
1332 ilk 4 ay	Cinayet	184	3	187	181	17	198	470
	Cünha	75	10	85	0	0	0	
	Kabahat	0	0	0	0	0	0	
	Toplam	259	13	272	181	17	198	
1333 ilk 4 ay	Cinayet	123	2	125	172	5	177	353
	Cünha	47	4	51	0	0	0	
	Toplam	170	6	176	172	5	177	

Kaynak: BOA.DH.MB.HPS. 155/2, 157/50; BOA.DH.MB.HPS.M.20/10, 21/2, 31/28.

Aşağıdaki tabloda ise 1919 yılı tamamındaki mevcut görülmektedir.

Tablo 3: Hapishane Mevcudu (1919).

	Hükümlüler		Tutuklular		Toplam	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
	1.772	27	2.083	39	30.855	66
Genel Toplam	1.799		2.122		3.921	

Kaynak: BOA.DH.MB.HPS.98/56.

Bu istatistikler dörder aylık dönemler esas alınarak yapıldığından yukarıdaki tablolar aynı andaki mevcudu değil dönem içerisinde tahliye olan ve yeni gelenleri de kapsamaktadır. Tablo 2’de görüldüğü üzere 1914-1918 yılları arasındaki dörder aylık istatistiklerde hapishanede en az 266, en çok ise 470 kişi bulunmakta olup ortalaması 377 kişi olmaktadır. Bu rakam yıla çevrildiğinde hapishanede ortalama 1.131 kişi bulunmaktadır. Fakat 1919 yılına gelindiğinde Tablo 3’de görüldüğü üzere yıl içerisinde 3.921 hükümlü veya tutuklu hapishanede bulunmuştur. Bu artışın sebebi, 1917 ve 1918 yıllarında devam eden yeni hapishane inşaatının bitmesi ve çevre hapishanelerden buraya yapılan nakiller olmalıdır. Tablo 2 ve 3’te toplam

5.808 hükümlü ve tutuklu bulunmakta olup bunların 179'u (%3) kadınlardan oluşmaktadır.

Kadınların yanı sıra hapisanede 18 yaşından küçük çocuklar da çeşitli suçlardan bulunmaktadır. 4 Kasım 1916 itibariyle hapisanede 26 hükümlü, 27 tutuklu olmak üzere toplam 53 çocuk bulunmaktadır (BOA.DH.MB.HPS.M.29/26). 12 Mart 1917 itibariyle ise hükümlü çocukların sayısı 35 olup bunlardan 15'i hırsızlık, 12'si ırza tecavüz, 3'ü fiil-i livata, 3'ü öldürme, 2'si ise kızlık bozmaktan yatmaktadır. Bu çocuklardan hırsızlıktan ceza alanlar; 3 ay ile 2 sene arasında, tecavüz suçundan ceza alanlar; 4,5 ay ile 15 sene arasında, fiil-i livata suçundan ceza alan 3 kişiden birisi 1 sene, diğer ikisi 1,5 sene, adam öldürmekten ceza alan 3 kişiden birisi 2,5, diğeri 5, sonuncusu 15 sene, kızlık bozan iki çocuk ise 5'er sene ceza almışlardır (BOA.DH.MB.HPS.158/66).

Mahpuslar tarafından Osmanlı hapisaneleriyle ilgili en çok şikâyet, sağlık şartlarının yetersizliğiyle ilgili yapılmaktaydı. Hapishane binasının sıhhi şartları haiz olmaması ve kapasitenin üzerinde mahpus bulunması temel şikâyet konularını oluşturmaktadır. Arşivlerde, şikâyetlerin dikkate alındığına dair kayıtlar bulunsa da bunlar genellikle –yoğunluğu azaltmak için bina kiralama gibi- geçici çözümler olmakta, temel sorunlar devam edip gitmekteydi (Şen, 2008:207). Devlet, binaların fiziki şartlarını düzeltmekte zorlansa da sağlıkla ilgili diğer tedbirleri gerekli şekilde alabilmektedir. 1880 tarihli Nizamnameye göre Adliye Nezareti hapisanelerde doktor görevlendirecek, doktor görevlendirilemeyen taşra vilayetlerde ise belediye doktorları görev yapacaklardır (Yıldız, 2012: 481). Hastaların kullanmaları gereken ilaçlar da devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu meyanda Adana hapisanesinde 1919 yılında 15.335 kuruşluk ilaç kullanılmıştır (BOA.DH.MB.HPS.98/56). Adana hapisanesinde 1914/15 yıllarında yapılan tamirat esnasında hapisanede tedavisi mümkün hastalıklar için üst kattaki bir koğuş bütün levazimatıyla beraber altı yataklı bir hastane haline getirilmiştir (BOA.DH.MB.HPS.M.2/108). İdare için titizlikle tedbir alınması gereken hastalıklar bulaşıcı olanlardır. Ocak 1915 ve Ocak 1916'da ortaya çıkan lekeli humma örneklerinde olduğu gibi idare bu konuda oldukça hızlı davranmakta, hapishane idaresi, Valilik, Dahiliye ve Adalet Nezaretleri derhal devreye girerek gerekli tedbirleri almaktadırlar (BOA.DH.MB.73/49; BOA.DH.MB.HPS.74/64).

Hapishanede zaman zaman ölümler de olmaktadır. 1329 senesinde (M.1913/14) 18, 1330 senesinde 10 (BOA.DH.MB.HPS.79/30), 14 Mart-19 Kasım 1915 arasında ise 12 kişi vefat etmiştir (BOA.DH.ŞFR.494/299). Hastalıktan dolayı meydana gelen ölümlerin yanı sıra sık görülmesi de 1905'te Tefik Nevzat örneğinde olduğu gibi intihar eden mahpuslar da olmaktadır (BOA.Y.EE.KP.25/2453).

Mahpuslar için önemli sorunlardan birisi beslenme olmuştur. 1880 tarihli Nizamnameye göre tutuklulara sadece ekmek, hükümlülere ise ekmekle birlikte haftada 6 gün çorba, 1 gün ise yemek verilecektir (Yıldız, 2012: 483). Fakat 4 Kasım 1916 itibariyle Adana hapisanesinde bulunan tutuklularla birlikte hükümlülere de

sadece ekmek verilmekte olup diğer yiyecekler mahpuslar tarafından hapishane yanındaki bakkal dükkanından satın alınmakta veya dışarıdan bir şekilde temin edilmektedir (BOA.DH.MB.HPS.M.29/26). Mevzuattaki tutuklular aleyhine olan durum 1 Aralık 1917 tarihinde çıkarılan ve hapishanede tutulan kişilerin beslenmeleriyle ilgili olan nizamname ile değişmiştir. Bu nizamnameyle tutuklulara da çorba ve yemek verilecektir. Buna göre çorba, mevsimine göre kuru zahire veya taze sebzedden, sade veya iç yağıyla pişirilecek ve kişi başı günlük 130 dirhem olacaktır. Hamile veya emzikli kadınlara doktorun belirleyeceği miktarı aşmamak üzere daha fazla verilebilecektir. Çorbaya konulacak yağın miktarı sebzenin çeşidine göre doktor tarafından belirlenecek, haftada bir kere çorba yerine mevsimine göre kuru zahire veya sebzedden yapılmış etli yemek verilecektir. Kişi başı verilecek etin miktarı 60 dirhemdir. Et ile beraber verilecek kuru zahire fasulye ise 40, pirinç ise 20 dirhemdir. Ramazan ayında Müslüman mahpuslara sahur için kişi başı ayrıca 50 dirhem pirinç, 6 dirhem iç yağ, 4 dirhem tuz, iftar yemeği için de yeterli miktarda zeytin verilecek olup Gayri Müslimlerin bu tarz günlerinde de bu usule uyulacaktır (BOA.DH.MB.HPS.M.31/81). Bu nizamname uygulamaya geçirilmiş olacak ki 1919 yılında toplam 3.921 hükümlü ve tutuklu için 642.156, 30 kuruş gibi oldukça yüksek miktarda yiyecek ve içecek masrafı yapılmıştır (BOA.DH.MB.HPS.98/56).

Hapishanede mahpuslar için bazı sosyal imkânlar da bulunmaktadır. 1915 itibariyle cami, 1916 itibariyle 71 erkek mahpusun devam ettiği okul ve 30 kişinin çalıştığı bir ayakkabı imalathanesi bulunmaktadır. Bunların dışında 35 kişi hapishanenin kendi işlerinde çalışmakta, 15 kişi ise özel siparişlerin imalatıyla meşgul olmaktadır (BOA.DH.MB.HPS.9/52; BOA.DH.MB.HPS.M.29/26).

Hapishanede bulunanlar için en önemli beklenti af çıkmasıdır. Adana hapishanesinde de hükümlüler için zaman zaman bireysel veya toplu aflar çıkmaktaydı. Öldürme suçundan dolayı 15 sene ceza almış olan Adana Bakır Hindi Mahallesi sakinlerinden Salih'in annesi Külli Hatun, 20 Mart 1895 tarihinde bir dilekçe vererek engelli eşi ve Salih'in küçük yaştaki oğluyla birlikte yaşadıklarını, geçim zorluğu çektiklerini, kendilerine bakacak kimselerinin bulunmadığını, oğlu Salih'in affedilmesini istediğini beyan etmiştir. Adana İdare Meclisi tarafından konuyla ilgili yapılan araştırmada, dilekçede belirtilen konuların doğru olduğu, Salih'in 17 Mayıs 1887 tarihinde tutuklandığı anlaşılmıştır. Ayrıca Salih'in doktorlar tarafından yapılan muayenesinde eklem ve göz rahatsızlıkları bulunduğu tespit edilmiştir. Yapılan yazışmalar neticesinde 22 Ağustos 1895 tarihinde Salih için af çıkmıştır (BOA.İ.AZN.16/1)

Hapishanenin işleyişiyle ilgili önemli konulardan birisi de mahpusların ziyaretçileriyle görüşme imkânlarıdır. 20 Temmuz 1914 öncesi mahpuslar akrabalarıyla her gün görüşebilmekteydiler. Bu durum hapishanede bazı düzensizliklere, iç nizamının bozulmasına ve firarlara sebep olmaktaydı. Bu mahzurları ortadan kaldırmak için söz konusu tarihten sonra bir düzenleme yapılarak pazar, salı ve perşembe günleri ziyaret günü olarak belirlenmiş, bu sayede hapishanede meydana gelen olayların % 95 nispetinde önüne geçilmiştir. Sonuçta,

1329 (M.1913/14) senesinde hapishaneden 7 mahpus firar itmişken, 1330 senesinde mevcut artmasına rağmen sadece 1 firar olayı meydana gelmiştir. Hapishanedeki olayların azalmasının önemli sebeplerinden birisi de disiplin bozan mahpuslara yönelik olarak hapishaneler talimatına konulan sert müeyyidelerdir (BOA.DH.MB.HPS.79/30).

Adana hapishanesinde bulunan mahpuslar konusunda söz edilmesi gereken konulardan biri de 5 Ekim 1915 tarihinde Fehim isimli mahpusun 102 mahpus adına Sadaret Makamına çektiği telgraftır. Söz konusu telgrafta; her ne kadar çeşitli suçlardan mahkûm ve tutuklu olsalar da lekeli ayaklarıyla muazzez vatanımızı işgal etmek isteyen düşmanlara karşı ilan edilen Cihad-ı Ekber'e katılarak vatana hizmete amade oldukları, icap eden harp karargâhına sevklerinin yapılmasını talep ettikleri ifade edilmektedir (BOA.DH.EUM.2.Şb.2/12).

Hapishane Görevlileri

1880 tarihli Nizamnameye göre hapishane görevlileri bir müdür, bir başkâtip, yeteri kadar kâtip, başgardiyân, yeterli sayıda gardiyân, doktor, çamaşırcı, yeteri kadar hastane hademesi, bir işçi, bir imam (gerekliyorsa diğer dinlerin görevlileri) ve kadın hapishaneleri için kadın gardiyândan oluşmaktadır (Yıldız, 2012: 476). Mahbesten hapishaneye geçiş sürecinde Adana hapishanesine gereken memurlar tayin olunmayıp idare zabıtaya bırakılmıştı. Fakat zabıta memurları herhangi bir mahkeme kararı olmadan bir takım kişileri hapishaneye atıyorlar ya da tam tersi bir takım kişileri tahliye ediyorlardı. Bu mahzurları ortadan kaldırmak adına bir müdür, bir kâtip ve bir başgardiyân tayin edilmesi için Adana İstinaf Müdde-i Umumiliği 1887'de Adliye Nezaretine başvurduysa da, Nezaret, 21 Şubat 1887 tarihli yazısında Adana hapishanesinin zabıta ve jurnal katipleriyle idaresinin irade-i seniyye gereği olduğundan talebin karşılanamayacağını belirtmiştir (BOA.DH.MKT.1400/126). Zamanla bu uygulamadan vazgeçilerek gerekli memurların atandığı görülmekte olup 25 Kasım 1911 itibarıyla Adana hapishanesinde bulunan görevliler aşağıdaki gibidir.

Tablo 4: Hapishanede Görevli Memurlar ve Maaşları (25 Kasım 1911).

İsmi	Memuriyeti	Maaşı
Mehmet Emin Efendi	Hapishane müdürü	750
Mustafa Sabri Efendi	Hapishane kâtibi	400
Ali Rıza Efendi	Tevkifhane kâtibi	300
Atabek Efendi	Başgardiyân	300
Durmuş Ağa	Gardiyân	150
Ahmet Ağa	//	150
Bekir Ağa	//	150
Kayserili Ali Efendi	//	150
Halil Ağa	//	150
Zülfikar Efendi	//	150
Malatyalı Mehmet Ağa	//	150
Malatyalı Mehmet oğlu Mehmet Ağa	Hademe	150
Bitlisli Aşur Ağa	//	150
Meryem Kadın	Çamaşırcı	150

Kaynak: BOA.DH.MB.HPS.M. 2/108.

Tablo 4’te görüldüğü üzere nizamnameye göre bulunması gereken görevlilerden başkâtip, kadın gardiyan, doktor ve imam bulunmamaktadır. Hapishanede 1 başgardiyan ve 8 gardiyan görev yapmakta iken 9 Kasım 1911 tarihinde gardiyanlardan Hacı Mehmet Ağa’nın kaydı silinmiş, böylece gardiyan sayısı 7’ye düşmüştür (BOA.DH.MB.HPS.M.2/108).

Nizamname hükümlerine göre taşrada hapishanelerinde görevli doktor bulunmadığı takdirde belediye doktorlarının bu görevi yürütmesi gerektiğinden (Yıldız, 2012:481) Adana hapishanesinde de bu usul takip edilmekte ve Adana Belediye doktoru hapishane doktorluğu da yapmaktadır. Diğer eksik görevlilerin de tamamlanması için çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin 18 Mart 1915 itibariyle kadın gardiyan görevlidir (BOA.DH.MB.HPS.74/6). Adana Valiliği 1917’de Dâhiliye Nezaretine yazdığı bir yazıda, mülkiye müfettişliğiyle istinaf müdde-i umumiliği tarafından hapishane ve tevkifhane için birer imam tayininin gerekli görüldüğünü, kendilerinin de aynı fikirde olduğunu, maaş için yeterli ödeneğin gönderilmesini talep etmektedir (BOA.DH.MB.HPS.M.32/5). 18 Mart 1915 tarihi itibariyle hapishane görevlileri aşağıdaki gibi olmuştur.

Tablo 5: Hapishanede Görevli Memurlar ve Maaşları (18 Mart 1915).

İsmi	Memuriyeti	Maaşı(kuruş)	Düşünceler
Osman Nuri Efendi	Hapishane müdürü	750	
Mustafa Sabri Efendi	Hapishane kâtibi	400	Sicili iyi değildir. Ancak idarede fenalığı görülmemiştir. Ahlakını değiştirmiş gibidir.
Ali Rıza Efendi	Tevkifhane kâtibi	300	Düzenlidir. Yapabilecekleri sınırlı ve biraz tembeldir.
Muhyiddin Efendi	Tabip.	250	İşini iyi yapar.
Mehmet Ata	Başgardiyan	300	İşini iyi yapar
Durmuş Ağa	Gardiyan	200	Bir gardiyana lazım olan vasıfları haiz değildir. Ancak maaşının düşüklüğünden dolayı iyisi bulunamıyor.
Ahmet Ağa	Gardiyan	200	//
Ali Efendi	//	200	Bütün yönleriyle düzenli bir gardiyandır. Terfi ve taltife layıktır.
Abdullah Efendi	//	200	//
Adem Ağa	//	200	//
Raşit Ağa	//	200	//
Osman Ağa	//	200	Bir gardiyan olacak derecede değildir. Maaşının düşüklüğünden dolayı mecburen istihdam edilmektedir.
İsmail Ağa	//	200	//
Münhal	//		
Hanım	Kadınlar gardiyanı	200	Görevini yapar. Düzenlidir.

Kaynak: BOA.DH.MB.HPS 74/6.

Tablo 4 ve Tablo 5’te görüldüğü üzere 1911’de toplam 14 personel bulunmakta, 1915’de de aynı sayı muhafaza edilmektedir. Hapishane müdürünün düşünceleri dikkate alınacak olursa mevcut personelin bir kısmı nitelik olarak da yeterli değildir. Bu durumun farkında olan Dâhiliye Nezareti 27 Aralık 1918 tarihli bir yazışmasında, hapishanelerde yapılan ıslahatlara rağmen bu çalışmaların

başarıya ulaşmasının memurların liyakat ve iktidarlarına bağlı olduğunu, memurların ıslahı için ayrıca çalışma yapılacağını ve liyakatli kişileri bu alana rağbet ettirmek için gerekli ortamın hazırlanacağını ifade etmektedir (BOA.DH.MB.HPS.79/30). Gardiyan sayı ve maaşlarının azlığı ülke çapında sorun oluşturduğundan bu konuda merkezden talepler olmaktadır. Dahiliye Nezareti 26 Mart 1914 tarihli tamiminde mali sıkıntılar sebebiyle taleplerin karşılanamayacağını, gardiyanlar konusunda yapılacak ıslahat sırasında bu sorunların çözülebileceğini ifade etmektedir (BOA.DH.İUM.3/45).

1914/15 yıllarında Adana hapishanesi memurlarının görevleriyle ilgili bazı düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Örneğin, o zamana kadar tutulmayan maaş, masraf, demirbaş eşya defterlerinin tutulmasına başlanılmış ve evrak kayıt işleri düzene sokularak dosya usulüne geçilmiştir. Ayrıca memur ve hizmetlilerin görevleri ayrılarak gardiyanların nöbetlerinin de kayıtları tutulmaya başlanmıştır. Kaydı tutulmayan konulardan birisi de belediye doktoru tarafından verilen reçetelerdi. Bunların da kaydı tutularak olabilecek suiistimallerin önü alınmış ve I. Dünya Savaşı sebebiyle sahillerdeki hapishanelerden Adana hapishanesine yapılan nakiller sebebiyle mevcut artmasına rağmen ilaç masraflarında yıllık 3.052 kuruş tasarruf sağlanmıştır (BOA.DH.MB.HPS.M 2/108).

SONUÇ

Mahbesten hapishaneye geçiş süreci Osmanlı Devletinin XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı değişim hareketlerinin bir parçasıdır. Bu süreçte bir taraftan Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla ortaya konulan yeni anlayışın, bir taraftan da Batı'nın etkisini görmek mümkündür. Yeni dönemde, binaların iyileştirilmesi, mevzuatın düzenlenmesi, yeni anlayışa uygun personel istihdamı gibi aşılması gereken önemli sorunlar bulunmaktadır.

1880'de çıkarılan Nizamnameyle mevzuat çalışmalarına başlanılmış ve yeni düzenin temelleri atılmıştır. Devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılar binaların iyileştirilmesini zorlaştırırken *Hapishaneler İdare-i Umumisinin* yeniden tanzimiyle *Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti* 'ne geçiş yapılarak, devlet binaları konusunda çalışan bir teşkilatla hapishaneler idaresi aynı çatı altında buluşturulmuş olmaktadır. Esasen binalar dışında ortak bir çalışma alanı bulunmayan bu iki birimin birleştirilmesiyle hapishane ve tevkifhanelerin ülke çapındaki inşa çalışmalarına hız verme amaçlanmış olmalıdır.

Yeni sisteme geçilirken Adana Hapishanesinin en önemli sorunlarından birisi fiziki yapıdaki eksiklikler, diğeri ise personelin nicelik ve nitelik olarak yetersizlikleri olarak göze çarpmaktadır. Ödenek talep edilerek binada tamirat yapmanın yetersiz olduğu görülünce merkezi idarenin katkısı ve mahalli imkânların birleştirilmesiyle yeni bina inşa edilerek soruna kökten çözüm bulma çabalarına girilmiştir. Fakat personel yetersizlikleri konusunda mahallinde bir çözüm üretme imkânı olmadığından ülke çapında yapılacak ıslahatı beklemek gerekmektedir.

Adana hapishanesinde okul, imalathane, cami bulunması hapishanelerden beklentinin eskiden olduğu gibi sadece cezalandırma değil aynı zamanda suçluların ıslahı da olduğunu göstermektedir. Ayrıca hapishanede imam bulunurken, gerektiğinde diğer dinlerin ruhani liderlerinin de bulunabileceği ve yemek nizamnamesi hükümleri gereğince Ramazan ayında Müslüman mahpuslara verilen ek tayinatın diğer din mensuplarının benzer günlerinde de verilmesi yönündeki hüküm mahpusların dini ihtiyaçlarına da tam bir eşitlik içerisinde cevap verildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA.(Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), DH.(Dâhiliye Nezareti). EUM. (Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti) 2.ŞB (2. Şube Evrakı), 12/12.

BOA.DH.MB.HPS (Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri) 9/52, 39/05, 43/2, 44/46, 47/36, 48/36, 64/31, 73/49, 74/6, 74/64, 79/30, 98/56, 155/2, 157/50, 158/66.

BOA.DH.MB.HPS.M. (Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı) 2/108, 20/10, 21/2, 29/26, 31/28, 31/81, 32/5.

BOA.DH.İUM. (İdâre-i Umumiye Belgeleri) 3/45.

BOA.DH.MKT.(Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî) 1400/126, 2005/73.

BOA.DH.ŞFR (Şifre Evrakı) 494/299.

BOA.DH.TMIK.S. (Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu)16/127.

BOA.İ.AZN (İrade, Adliye ve Mezahib Evrakı) 16/1.

BOA.MV.(Meclis-i Vükela Mazbataları) 251/85.

BOA.MVL.(Meclis-i Vala Evrakı) 294/70, 303/44.

BOA.Y.EE.KP. (Yıldız Esas Evrakına Ek, Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı) 25-2453.

Kitap ve Makaleler

Adak, U. (2006). *XIX. Yüzyılın sonları XX. yüzyılın başlarında Aydın vilayetindeki hapishaneler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Bardakoğlu, A. (1997). Hapis. *TDV İslam ansiklopedisi*. Cilt: 16.

Devellioğlu, F. (1986). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik sözlük*. Ankara: Kurtuluş Ofset.

Orat, A. J. & Çelik, F. (2011). Diyarbakır vilayeti hapisaneleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 73-95.

Özçelik, M. (2011). Mütareke Dönemi'nde Osmanlı hapisanelerinin durumu. *CTAD*, 7 (14), 16-39.

Öztop, F. (2015). Suç cetvellerine göre Osmanlı Devletinde adam öldürme suçu: Aydın vilayeti (1908-1916). *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), 75-85

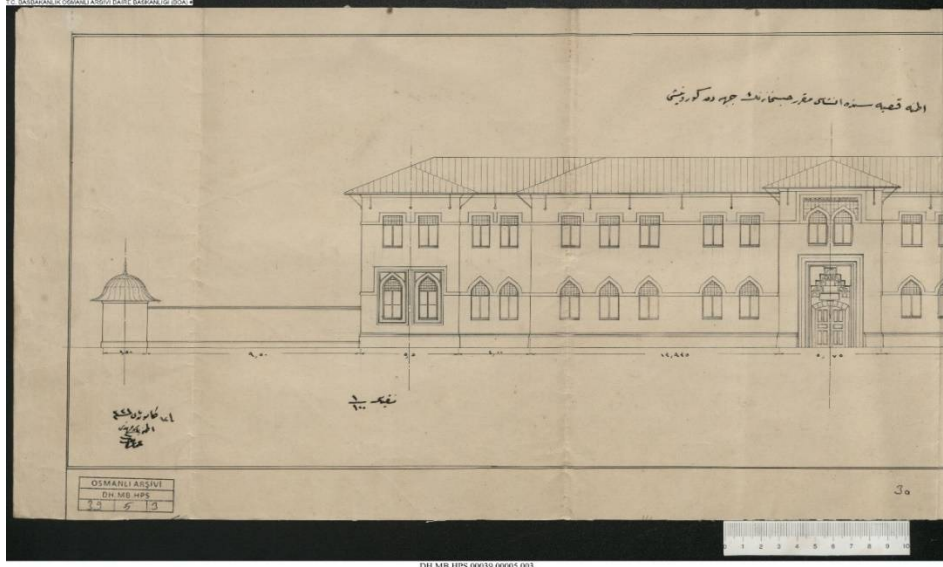
Schull, K. (2008). Tutuklu sayımı: Jön Türklerin sistematik bir şekilde hapisane istatistikleri toplama çalışmaları ve bunların 1911-1918 hapisane reformu üzerine etkileri. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine (Der), *Osmanlı'da asayiş suç ve ceza 18-20. yüzyıllar* içinde (ss. 212-238). İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şen, H. (2008). Osmanlı'da Hapisane Mefhumu. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine (Der.), *Osmanlı'da asayiş suç ve ceza 18-20. Yüzyıllar* içinde (ss. 200-211). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Temel, M. (2009). XX. Yüzyıl başlarında Menteşe sancağı hapisaneleri. *SUTAD*, (26), 109-135.

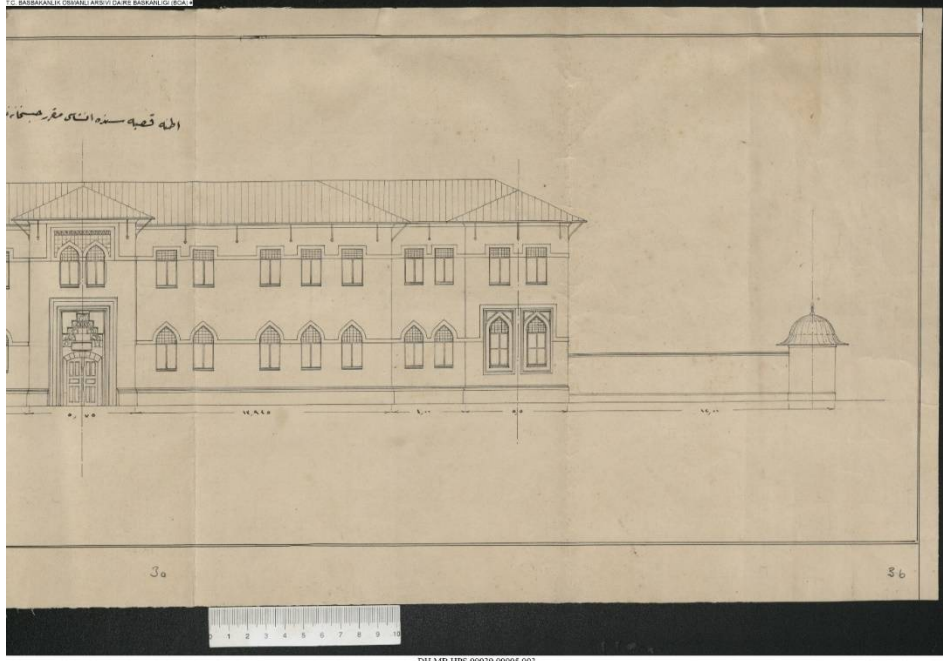
Yıldız, G. (2012). *Mapusâne Osmanlı hapisanelerinin kuruluş serüveni (1839-1908)*. (1. Baskı). İstanbul: Kitabevi.

EK 1: İnşası Kararlaştırılan Hapishane Binasının Cepheden Görüntüsü (1916)

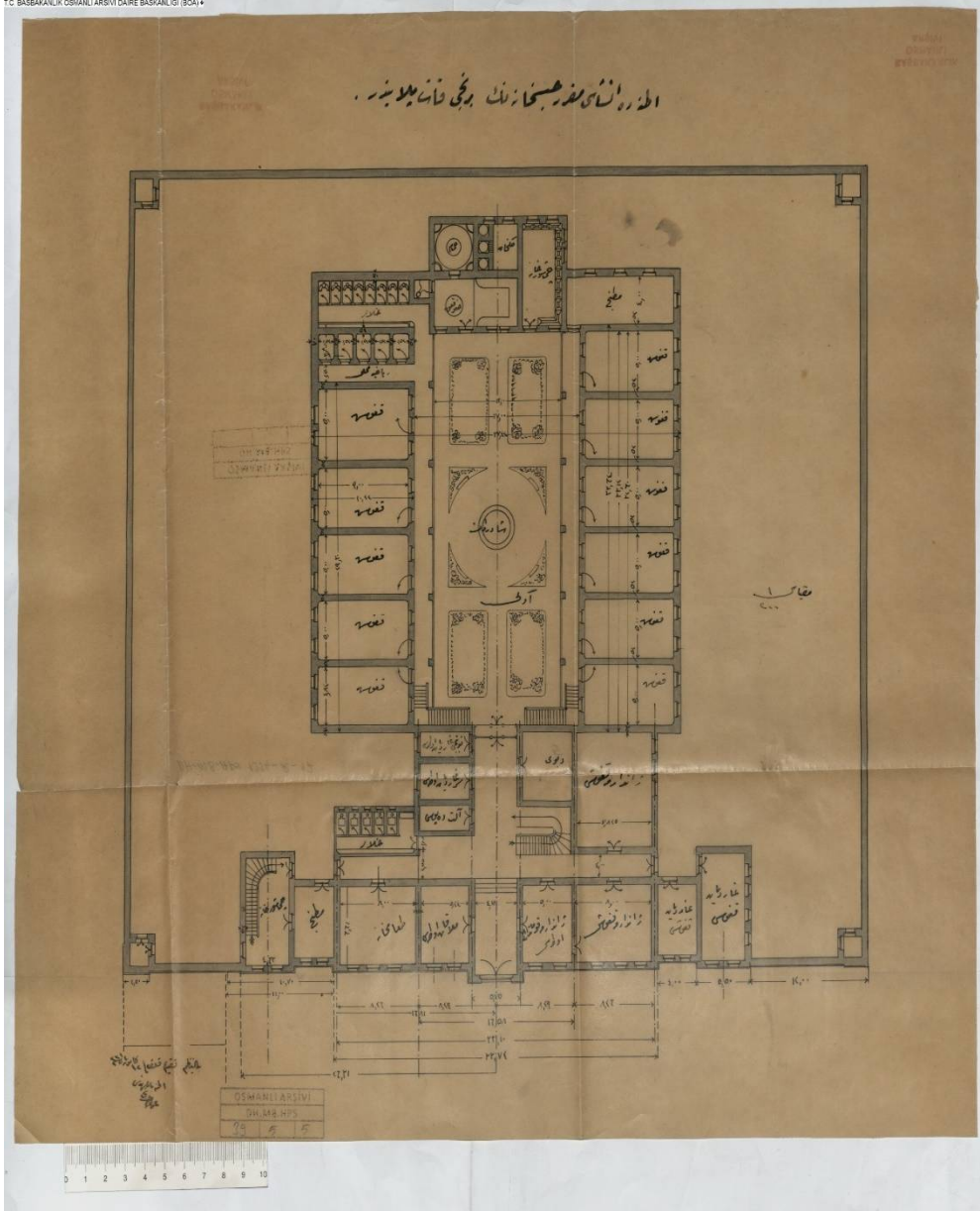
Kaynak: BOA.DH.MB.HPS.39/5.

EK 2: İnşası Kararlaştırılan Hapishane Binasının Cepheden Görüntüsü (1916)

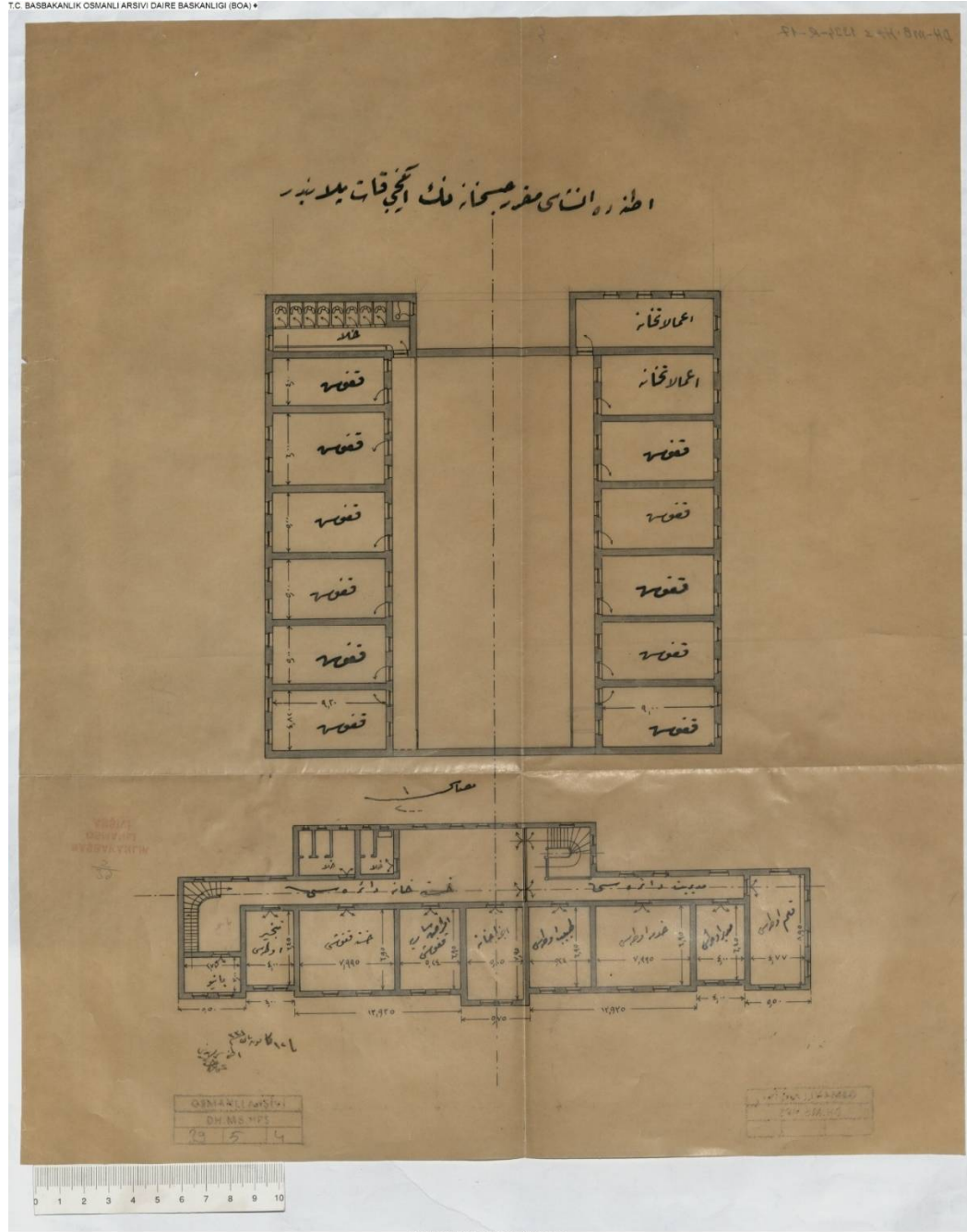
Kaynak: BOA.DH.MB.HPS.39/5.

EK 3: İnşası Kararlaştırılan Hapishane Binasının Birinci Kat Planı (1916).

Kaynak: BOA.DH.MB.HPS.39/5.

EK 4: İnşası Kararlaştırılan Hapishane Binasının İkinci Kat Planı (1916)

Kaynak: : BOA.DH.MB.HPS.39/5.